

Ihar Klimau

Mińsk

**Да пытання пра класіфікацыю жанраў
у даўнім рэлігійным пісьменстве
ўсходніх славян**

Ключавыя словы: рэлігійнае пісьменства, жанр, класіфікацыя, кніжнасць

Рэлігійнае пісьменства належыць да найбольш вялікай і важнай часткі пісьмовай спадчыны любога хрысціянскага народа. Асабліва значнай была роля такога пісьменства ў эпоху Сярэднявечча, калі хрысціянская царква займала дамінуючыя пазіцыі ў жыцці амаль усіх еўрапейскіх народаў. Не з'яўляецца выключэннем і супольнасць усходніх славян. У іх кніжнай камунікацыі рэлігійнае пісьменства дамінавала на працягу даволі значнага часу – з XI па 1-ю палову XVIII ст. (гэты перыяд у іх можна назваць раннім, ці старажытным), уплываючы на іншыя пісьмовыя тэксты, перш за ўсё свецкія. Аднак склад такога пісьменства, суадносіны ў ім тых ці іншых жанраў, іх дынаміка ў прасторы і часе ўсё яшчэ застаюцца няяснымі або спрэчнымі ці неадназначнымі.

У дачыненні да традыцыйнага царкоўнаславянскага пісьменства ўсходніх славян першыя жанравыя класіфікацыі былі зроблены яшчэ старажытнымі пісьменнікамі і царкоўнымі дзеячамі¹. Так, маскоўскі

---

¹ Можна адзначыць спробу такой сістэматызацыі ў Ф. Скарыны. У яго прадмове ва ўсю Біблію змешчаны пералікі біблейных кніг, сістэматызаваных паводле двух розных падыходаў. Паводле першага падыходу згаданы некаторыя біблейныя кнігі, што здольныя служыць аналогіяй ці заменай сямі навукам «вызваленым» і іншым галінам ведаў. Аднак гэта не класіфікацыя жанраў ці нават кніг Бібліі, а толькі экзэмпліфікацыя – прывядзенне прыкладаў ці ўзораў дзеля пэўных суадносін (у дадзеным выпадку – супастаўленне традыцыйных царкоўных крыніц з рэнесанснымі ведамі). Паводле другога падыходу Скарына пералічае ўсе кнігі Старога і Новага

матрапаліт Макар (1482–1563), які актыўна займаўся справамі па сістэматызацыі і апрацоўцы царкоўнай літаратуры Масковіі, у прадмове (названай «летапісец») да *Вялікіх Чэцяў-Мінеяў* (зборніка разнастайных твораў рэлігійнага пісьменства, размешчаных у парадку царкоўных чытанняў на працягу календарнага года) даў бадай першую класіфікацыю гэтай літаратуры [Великие 1868, I]. Найвышэйшую ступень у ёй займае Евангелле (асобна і з багаслоўскімі тлумачэннямі), далей Апостал (зноў асобна і з тлумачэннямі), потым – тры тлумачальныя Псалтыры, і, нарэшце, творы айцоў царквы, перш за ўсё творы Івана Залатавуснага, прадстаўленыя ў папулярных на Русі зборніках *Залатастрый*, *Маргарыт*, *Залатавуст*, затым творы Васіля Вялікага і словы Рыгора Багаслова з тлумачэннямі (відаць, Мікіты Іраклійскага), нарэшце, *Пандэжы* і *Тактыкон* Нікана Чарнагорца. За імі ідзе аратарская проза з уласнай жанравай падсістэмай: словы (казанні) 1) прароцкія, 2) апостольскія, 3) айцоўныя, 4) святочныя (урачыстыя), 5) усхвальныя, і потым агіяграфічная проза таксама з уласнай іерархіяй: жыцці 1) святых айцоў, 2) пакутнікаў і пакутніц, 3) святых манахаў і манахінь, 4) патэрыкі – Азбучны, Ерусалімскі, Егіпецкі, Сінайскі, Скіцкі, Кіева-Пячорскі, 5) жыцці ўсіх рускіх святых («усе ..., якія ў Рускай зямлі знаходзяцца»), 6) жыцці новых святых (відаць, кананізаваныя саборамі 1547 і 1549 гг., параўн. [Историческое 1836, 42–43]). Відавочна, Макар апісвае ядро царкоўнай літаратуры, не звяртаючы ўвагу на яе перыферыю (напрыклад, гімнаграфію) і не згадваючы пра розныя дапаможныя і другаступенныя жанры (напрыклад, паломніцкія творы). У цэнтры яго ўвагі знаходзіцца перш за ўсё чытальная царкоўная літаратура, тады як літургічная (у значнай ступені) і паўканфесіянальная (амаль цалкам) проста не згаданыя.

Даўнія заходнія вучоныя таксама выяўлялі цікавасць да праваслаўнага рэлігійнага пісьменства, але сваю ўвагу канцэнтравалі на грэчаскай літургіцы (гл. напр. Allatius [1646]). Славянскія ці ўсходнеславянскія крыніцы як другасныя імі не заўважаліся і не прыцягваліся да разгляду.

Царкоўныя аўтары XIX ст. у Расійскай імперыі выпусцілі ў свет шэраг прац па літургіцы, у якіх тлумачылі функцыі, склад, змест і паходжанне асноўных богаслужбовых кніг Праваслаўнай царквы. Так, у кіеўскім кіраўніцтве 1836 г. падаваліся фрагментарныя гістарыч-

---

Запаветаў у іх кананічнай паслядоўнасці (хаця і з некалькімі адхіленнямі) – гэта відавочна фармальная класіфікацыя. Абодва пералікі, зразумела, недастатковыя, каб казаць пра нейкую сістэматызацыю Скарынам жанраў рэлігійнага пісьменства.

ныя звесткі наконт узнікнення і фармавання (як на грэчаскай глебе, так і на славянскай) праваслаўных літургічных кніг і звярталася ўвага на адрозненне ў змесце і рэпертуары некаторых такіх кніг паміж Расіяй і Украінай [Историческое 1836]. Наадварот, у пецябургскім кіраўніцтве 1858 г. гістарычныя звескі адсутнічалі, а ўся ўвага была сканцэнтравана на складзе і функцыях літургічных кніг [Никольский 1858]. Аднак усё астатняе рэлігійнае пісьменства заставалася ў гэтых дапаможніках без увагі.

У сучасных навукоўцаў няма нейкай агульнапрынятай ці пашыранай класіфікацыі жанраў рэлігійнага пісьменства ўсходніх славян XI–XVII стст. У спецыяльнай літаратуры існуюць некаторыя пачаткі класіфікацыі, якія збольшага ўяўляюць сабой проста пералікі ацалелых помнікаў пісьменства ўсходніх славян ранняга перыяду (хаця і яны цікавыя, паколькі паказваюць папулярнасць ці хаця б рэпрэзентаванасць асобных жанраў). Напрыклад, у М. Дунава пададзены пералікі помнікаў, іх збораў і калекцый, а таксама публікацый, хіба што крыху дэталізаваныя па жанарах і аўтарах [Дурново 1969, 46–123]. Такі ж пералік ацалелых найбольш старажытных усходнеславянскіх помнікаў падаў і А. Ісачанка [Issatschenko 1980, 54–58]. Без сістэматызацыі рэпертуар ацалелых усходнеславянскіх кніг XI–XIV стст. разгледзеў М. Розаў [Розов 1977, 86–94]. А. Маскаленка проста прывёў пералік помнікаў XIV–XVIII стст., якія ён лічыць напісанымі на ўкраінскай мове [Маскаленко 1962, 100–102]. Магчыма, для такіх падыходаў маюцца пэўныя падставы, паколькі ранняе ўсходнеславянскае пісьменства дайшло фрагментарна. Тым не менш гэта не вызваляе ад патрэбы ў нейкай больш грунтоўнай класіфікацыі.

Найбольшага плёну ў гэтай справе дасягнулі літаратуразнаўцы. Тут найперш варта ўказаць на тэарэтычныя працы З. Ліхачова, у якіх была дадзена характарыстыка жанраў і іх адносін у «старажытнарускай літаратуры» (гэта паняцце з пэўнымі агаворкамі можна суадносіць з рэлігійным пісьменствам усходніх славян на даўніх этапах яго функцыянавання)².

---

² Ва ўмовах савецкага часу З. Ліхачоў мусіў усяляк падкрэсліваць свецкія (і нават фальклорныя, гл. напр. Ліхачев [1986, 81, 83–86]) тэндэнцыі ў развіцці «старажытнарускай літаратуры» і памяншаць вагу і ролю царкоўных, рэлігійных чыннікаў, а таксама пазбягаць згадак пра замежныя ўплывы і перайманні, ведучы замест гэтага гаворку пра нейкае самастойнае ўзнікненне і развіццё (гл. напр. Ліхачев [1986, 75–78]). Так, сувязь жанраваў сістэмы з тыпіконам яму давялося тлумачыць завуальвана – як залежнасць ад побытавага ладу феадальнага грамадства і практычных патрэб [Ліхачев 1986, 63].

У працы 1963 г. (гл. яе пазнейшую публікацыю: Лихачев [1986, 57–78]) даследчык адзначыў адрозненне жанраў старажытнага пісьменства ад жанраў сучаснай літаратуры [Лихачев 1986, 57, 58] (гэта можна тлумачыць як адрозненне паміж жанрамі царкоўнай і свецкай літаратуры [Лихачев 1986, 95]). Ён асабліва спыніўся на няўстойлівасці старажытнай тэрміналогіі для жанраў і канфляцыі тэрмінаў (спалучэнні некалькіх назваў у адну). У многім гэта было абумоўлена, з аднаго боку, жанравым сінкрэтызмам саміх твораў, а з другога – арыентацыяй назваў на тэматыку, прадмет твора, а не на яго фармальныя стылістычныя рысы [Лихачев 1986, 58–60, 71–72]. Першасныя жанры аб’ядноўваліся ў пэўныя іерархічныя сістэмы (жанравыя тыпы, ці аб’яднальныя жанры) – імі служылі зборнікі рознага складу і стабільнасці: ад няўстойлівых (з выпадковым ці бессістэмным складам) да стабільных, укладзеных паводле пэўнага крытэрыя (патэрыкі, пролагі, хранографы і да т. п.); зборнікі маглі аб’ядноўваць або творы аднаго жанру, або розных жанраў [Лихачев 1986, 61–63]. Даследчык таксама ўказаў на сувязь жанраў як з царкоўнай практыкай, так і «грамадскімі» патрэбамі, зацікаўленнямі свецкага жыцця [Лихачев 1986, 63–66, 68, 79]. Ён адзначыў пазалітаратурны характар старажытных жанраў (г. зн. рэлігійнага пісьменства) пры наяўнасці ў іх элементаў літаратурнасці і амаль поўнай адсутнасці індывідуальнасці [Лихачев 1986, 69, 70].

У іншай сваёй працы 1973 г. (гл. яе пазнейшую публікацыю: Лихачев [1986, 79–95]) З. Ліхачоў падкрэсліў, што далёка не ўсё візантыйскае пісьменства і яго сістэма жанраў пераносілася на Русь [Лихачев 1986, 79, 80, 81–82]. Пры гэтым адны жанры пасля такога пераносу маглі самастойна развівацца, іншыя ж былі абмежаваныя ўжо існуючымі творамі і стварэнне новых у такіх жанрах было немагчыма [Лихачев 1986, 80]. Сам падзел на жанры меў прагматычны характар і быў абумоўлены патрэбамі царкоўнай практыкі, а гэта прыводзіла да з’яўлення розных жанравых мадыфікацый аднаго тэксту (некалькі тыпаў жыццяў, спеваў, біблейных кніг і г. д., у залежнасці ад сферы іх ужытку) [Лихачев 1986, 79–80]. Значэнне твора і жанру было абумоўлена яго месцам і функцыяй у культавай практыцы, а іх мастацкасць з’яўлялася толькі дадатковым чыннікам, дадатковым прыёмам [Лихачев 1986, 94].

І. Яромін падкрэсліваў, што жанры ў «старажытнарускай літаратуры» не мелі літаратурнай функцыі, а толькі прагматычную, практычную (для набажэнства ці іншай царкоўнай дзейнасці) і таму рэгуляваліся пэўнымі правіламі, што рабіла жанры ўстойлівымі да любых

змен і навацый [Еремін 1966, 241]. Устойлівасць наогул была адметнай рысай жанраў сярэднявечнай літаратуры [Еремін 1966, 150].

У пэўнай ступені склад і структуру рэлігійнага пісьменства (праўда, часта разам са свецкім) усходніх славян адлюстроўвалі падручнікі і курсы па старажытнай літаратуры, перш за ўсё рускай (гл. напр. [Еремін 1966; Гудзій 1966; Водовозов 1972; Кусков 1977]). Аднак напісаныя ў савецкі час, такія падручнікі, як правіла, фрагментарна ці выбарліва асвятлялі жанравую структуру гэтага пісьменства, аддаючы перавагу свецкім або паліятыўным творам; рэлігійныя тэксты ў іх згадваліся мімаходзь ці наогул ігнараваліся. Пад ціскам савецкай ідэалогіі абіралася і адпаведная тэрміналогія – напрыклад, «помнікі традыцыйнага зместу» ці «старажытнаруская літаратура». Апошні тэрмін мусіў аб’яднаць ці зблытаць два аб’екты – рэлігійнае і свецкае, а заадно тэндэнцыйна аднесці царкоўнаславянскае пісьменства – спадчыну ўсіх усходніх і большасці паўднёвых славян (а таксама часткова румын) – на рахунак адной (ці пераважна адной) літаратуры (рускай). Як літаратуразнаўчыя працы, такія падручнікі і курсы канцэнтраваліся на разглядзе асобных твораў, іх змесце і стылістыцы, мала надаючы ўвагі ўсёй сістэме ў цэлым і адносінам унутры яе (напрыклад, часта ігнаравалася або адзначалася толькі маміходзь іерархія жанраў і тыпаў тэксту). Разгляд твораў звычайна вёўся па эпохах, рэгіёнах і жанрах.

Тым не менш, нават і ў савецкія часы заставаліся магчымасці, хаця і вельмі абмежаваныя, для абмеркавання складу і зместу рэлігійнага пісьменства. Прыкладам можа служыць праца 1978 г. М. Мяшчэрскага, дзе разглядаўся склад біблейных тэкстаў і хронік, а таксама іх месца ў пісьменстве ўсходніх славян [Мещерский 1978, 38–110].

Толькі ў паслясавецкія часы з’явілася магчымасць вольнага і больш дэталёвага разгляду рэлігійнага пісьменства (гл. напр. [Мельнікаў 2005]), нават з дапамогай альтэрнатыўнага тэрміналагічнага апарату. Прыкладам працы такога кшталту можа служыць падручнік 2001 г. Л. Ляўшун, дзе ранейшая «старажытнаруская літаратура» пераасэнсоўвалася ўжо як царкоўная кніжнасць і характарызвалася такімі прыкметамі, як літургічнасць, харызматычнасць, малітоўнасць, іспаведнасць, тэагнастычнасць, саборнасць і інш. [Левшун 2001, 29–30]³. Жанры старажытнай літаратуры тлумачыліся ця-

---

³ Пры гэтым падручніку ўласціва яшчэ пэўная нестабільнасць у тэрміналогіі. Так, Св. Айцы называныя «класікамі» грэчаскага царкоўнага пісьменства [Левшун 2001, 81], а ўсходнерускае (пераважна маскоўскае) пісьменства XIII–XVI стст. называецца ўсходнеславянскім (але асобна – кніжнасць ВКЛ!).

пер у сувязі з прадпісаннямі тыпікона [Левшун 2001, 78–81]. Таму падкрэслівалася, што на «тыпікарныя чытанні» арыентуюцца і арыгінальныя творы [Левшун 2001, 69], тыпіконам прадвызначалася іерархія кніг і твораў на Русі [Левшун 2001, 79, 80], а візантыйская займальная, навуковая і філасофская літаратура заставалася невядомай на Русі менавіта таму, што не была, на думку аўтаркі, санкцыянавана тыпіконам [Левшун 2001, 80–81]. Аднак літаратурны падыход з’яўляецца вядучым і ў гэтым падручніку, асноўная ўвага ў ім нададзена усходнеславянскім арыгінальным творам (творам мясцовых аўтараў) на царкоўнаславянскай мове. «Тыпікарная кніжнасць» [Левшун 2001, 78] была разгледжана мімаходзь і чамусьці выключна як перакладная [Левшун 2001, 78–105], хаця аўтарцы было вядома, што мінеі і пролагі з даволі ранніх часоў утрымлівалі жыцці мясцовых святых [Левшун 2001, 82]. Пры такой класіфікацыі Л. Ляўшун давялося побач з «тыпікарнай» разглядаць і тую перакладную літаратуру, што яўна знаходзілася па-за рэгуляцый тыпікону – шасцідзёны, тапаграфіі, бестыярыі, зборнікі анекдотаў (кшталту «Пчалы»), паляі, хранографы, гісторыі, аповесці, раманы і нават апокрыфы! [Левшун 2001, 94–105]. У адпаведнасці з тыпікарнымі чытаннямі аўтарка вылучыла ў царкоўнаславянскім рэлігійным пісьменстве тры тыпы жанраў [Левшун 2001, 69]: а) панегерычны (малітвы, гімнаграфія, урачыстае казанне), б) тлумачальны (тлумачэнні, пасланні, прыпавесці, эратапакрыфічныя творы, павучэнні) в) жыццява-гістарычны (агіяграфія, гістарычныя «словы», цуды, патэрыкі). Аднак, як бачна, арыентацыя на тыпікон не вельмі зручная і прыводзіць да некаторых фармальных праблем. Так, жанр казання, прадстаўлены не толькі ўрачыстымі, але і дыдактычнымі творамі, фактычна падзелены паміж дзвюма галінамі – (а) і (б); жанр жыццяў таксама разарваны: жыцці аўтарцы давялося разглядаць і ў богаслужбовай кніжнасці (мінеі, пролагі), і ў чытальнай (патэрыкі і асобныя зборнікі) [Левшун 2001, 83–85, 92–94].

Агульныя класіфікацыі жанраў рэлігінага пісьменства былі зроблены навукоўцамі ў сувязі з разглядам суадносін мовы і рэлігіі. Так, Н. Мячкоўская паспрабавала стварыць тыпалогію кніжных жанраў у рэлігіях Пісьма (яшчэ іх называюць кніжнымі рэлігіямі), знайшоўшы супадзенне паміж імі паводле складу жанраў ды паслядоўнасці іх узнікнення [Мечковская 1998, 149–151]. Яна вылучыла звыш дзясятка жанраў; аднак дзеля мэт дадзенай працы іх колькасць, а часам і аб’ём у некаторых выпадках скарачаны ці ўдакладнены: а) канон, уласна само Св. Пісьмо (з магчымым падзелам на бяспрэчную частку (абсалютны канон) і менш аўтарытэтную частку, або на частку,

што складаецца з тэкстаў, якія не ўключаныя ў канон, але блізкія да яго паводле свайго генезісу і тэматыкі); б) корпус высокаўтарытэтных тэкстаў, якія дапаўняюць і пашыраюць Св. Пісьмо (напрыклад, у выглядзе каментарыя) – Св. Паданне і тлумачэнні Св. Пісьма; в) тэалогія і дагматыка – «тэорыя» дадзенай рэлігіі (вучэнне пра Бога і сутнасць яго рэлігіі); г) кароткі і папулярны выклад дактрыны ў мэтах яе рэпрэзентацыі і рэцэпцыі для шырокіх колаў духавенства і вернікаў (сімвалы веры, правілы для пастыраў, катэхізісы)⁴; д) казанні і тлумачэнні; е) культавыя тэксты, што выкарыстоўваюцца для набажэнства (багаслужбовыя кнігі і малітоўнікі); ё) містыка-эзатэрычныя тэксты; ж) кананічна-прававыя тэксты; з) тэксты пераходнага, мяшанага (рэлігійна-свецкага) характару (некаторыя тыпы дыдактыкі, палеміка, гістарыяграфія, філалогія, царкоўнае натуразнаўства і да т. п.). Такая класіфікацыя максімальна шырока ахоплівае хрысціянскае рэлігійнае пісьменства, хаця якраз такі шырокі ахоп і перашкаджае ўлічыць функцыі і іерархію жанраў, іх узаемасувязі паміж сабой. Гэтая класіфікацыя таксама не адлюстроўвае долю і распаўсюджанне рэлігійных жанраў у розныя эпохі, у розных рэгіёнах (культурах) і ў розных канфесіях (а яно не было аднолькавым). Аднак улічыць, адлюстраваць усе падобныя чыннікі складана або нават немагчыма, напэўна, пры любой класіфікацыі.

Яшчэ адна класіфікацыя пісьменства даўняй Беларусі і Украіны была прадстаўлена ў працы М. Талстога 1963 г. (гл. яе пазнейшую публікацыю: [Толстой 1988, 52–87]). Даследчык прапанаваў спрошчаны набор жанраў, аб'яднаных у тры галіны [Толстой 1988, 68–70]: 1) канфесіянальная літаратура: літургічная (службоўнікі, трэбнікі, часасловы і г. д.), кананічная (толькі Св. Пісьмо: Псалтыр, Апостал, Евангелле, уся Біблія і да т. п.), гамілетычная (вучыцельныя евангеллі, агіяграфічныя тэксты, дыдактычныя тэксты – катэхізісы); 2) канфесіянальна-свецкая літаратура: царкоўна-аратарская (г. зн. казанні) і палемічная; 3) свецкая літаратура: гістарычныя творы, перакладныя аповесці, віршы, драма, сатыра. Праўда, вучоны не аб'явіў сваіх крытэрыяў і не абмяркоўваў падстаў для такога падзелу. У яго атрымалася даволі прыблізная схема, з дэталізацыяй адных частак пісь-

⁴ Сюды таксама можна аднесці скарачаныя версіі біблейных тэкстаў, зробленыя ў папулярных мэтах (для малаадукаванага народа ці для дзяцей), розныя пераробкі і стылізацыі біблейных твораў (жыцці Хрыста, яго пакуты, гармоніі Евангелляў і да т. п.), зробленыя таксама ў папулярных мэтах, хаця некаторыя з такіх твораў будуць адносіцца хутчэй да пераходных жанраў.

менства і абагульненнем іншых. Напрыклад, гамілітычныя літаратура аднесена да канфесіянальнай, а казанні трапілі ў канфесіянальна-свецкую літаратуру.

На падставе гэтай схемы С. Цемчын паспрабаваў падаць крыху інакшы падзел [Темчин 2009, 226–227]. Ён увёў у сферу канфесіянальных тэкстаў іерархічныя адносіны: на яго думку, найбольш высокі ранг займалі літургічная і гімнаграфічная літаратура, затым агіяграфічная, панегерычная (трэба разумець – казанні), вучыцельная літаратура (уклучна з катэхізісамі) і патрыстыка, а найбольш нізкую – канфесіянальна-юрыдычная і, нарэшце, апакрыфічная літаратуры. Разам з тым даследчык прапанаваў і іншы крытэрыі для класіфікацыі – фідэістычны, які найбольш адпавядае сярэднявечнаму светапогляду [Темчин 2009, 227–228, 229]. Згодна з гэтым крытэрыем рэлігійныя тэксты адрозніваюцца паводле двух вымярэнняў: а) паходжанне: боскае (Св. Пісьмо) і чалавечае (усё астатняе царкоўнае пісьменства), б) прызначанасць (адрасат тэксту): Бог (літургічная літаратура) ці чалавек (пазалитургічныя творы). Гэта дазволіла вучонаму атрымаць новую класіфікацыю тэкстаў: 1) ад Бога да чалавека (Св. Пісьмо), 2) ад чалавека да Бога (Св. Пісьмо (у складзе літургічных тэкстаў) і гімнаграфія), 3) ад чалавека да чалавека (гамілетыка, якая, на думку вучонага, не з’яўляецца часткай літургічнай літаратуры)⁵. Такая класіфікацыя адметная ўвядзеннем рангаў сакральнасці ў дачыненні тых або іншых жанраў.

У стасунку да пісьменства Старажытнай Беларусі ранняя эпохі – XI–XIV стст. (у масе – царкоўнаславянскага) была зроблена спроба стварыць класіфікацыю жанраў, якая б ахапіла фактычна ўсё пісьменства Старажытнай Русі [Клімаў 2010, 30–41]. Для пачатку яно было падзена на тры функцыянальна-жанравыя галіны [Клімаў 2010, 29]: 1) канфесіянальная літаратура, чытанне якой прадпісвалася (духавенству) царквой, 2) паўканфесіянальная літаратура, чытанне якой

---

⁵ С. Цемчын лічыць, што такім падыходзе найбольш высокую пазіцыю займае гімнаграфія (а менавіта – літургічная пеўчая літаратура), чым адзіным адрасатам з’яўляецца Бог, а адзінай сферай ужытку – набажэнства; менавіта яна і служыць найбольш сакральнай часткай рэлігійнай літаратуры, таму ў літургічнай сферы няма тэкстаў на (старабела)рускай мове [Темчин 2009, 228]. Аднак невядомасць такіх помнікаў сучаснай навуцы яшчэ не азначае, што іх не было зусім. Пэўным прыкладам могуць служыць духоўныя вершы і песні (канты), якія хаця і не ўжываліся ў літургіі, але структурна тоесныя некаторым гімнаграфічным творам. Пры патрэбе падобныя творы маглі замяніць кананічную гімнаграфію (што нярэдка здаралася ў набажэнстве на народнай мове на каталіцкім Захадзе). Здаецца, што гэтая акалічнасць разбурае схему С. Цемчына.

магло адбывацца па-за царкоўнай ці келлевай службай, у вольны час (але раілася ў духоўных мэтах), і, нарэшце, 3) юрыдычна-адміністрацыйнае пісьменства, чытанне якога адбывалася з нагоды выканання дзяржаўных і прыватных актаў і ўчынкаў. Першыя дзве галіны ўтваралі ўласна царкоўную літаратуру, тады як апошняя галіна была звязаная не з царквой, а са свецкай сферай: дзяржавай, матэрыяльна-эканамічным і прыватным жыццём. Гэтая галіна пісьменства фактычна выходзіць за межы царкоўнай літаратуры, хаця і там прысутнічалі адсылкі (алюзіі) да царкоўнай практыкі і рэлігійных тэкстаў.

Пры такім падыходзе канфесіянальная літаратура паводле І. Клімава складаецца з наступных жанраў: а) літургічныя тэксты, б) кананічныя творы, в) тэалагічныя творы, г) тлумачэнні Св. Пісьма, д) палемічныя творы, е) жыцці, ё) казанні, ж) апакрыфічныя і ерэтычная літаратура. Паўканфесіянальная літаратура абдымае: з) гістарычныя жанры (летапісы, хронікі, хранографы, паляі (тлумачальныя, хранаграфічныя і гістарычныя), іменасловы, радаводы і да т. п.); і) «светапоглядныя» (умоўная назва) творы: паломніцкія (хаджэнні, пілігрымкі, ітэнэарыі), натуразнаўчыя (розныя касмагоніі, касмаграфіі, бестыярыі, гербарыі, лячэбнікі і да т. п.), філалагічныя (у асноўным трактаты); нарэшце, апошняю групу ўтвараюць к) апавядальна-забаўляльныя творы (раманы, аповесці, гісторыі, казкі; зборнікі прыпавесцяў, гістарычных анекдотаў, афарызмаў, біблейных цытат і да т. п.). Як бачна, рэлігійная літаратура паступова пераходзіць у свецкую, менавіта для такіх пераходных жанраў асабліва актуальна азначэнне «пераходныя тэксты» (ці «пераходная літаратура»). Па сутнасці гэтыя свецкія жанры былі таксама царкоўнымі, толькі не прызначанымі для царкоўнага ўжытку [Лихачев 1986, 80]. Гэта была фактычна прамежкая, ці памежная, сфера, дзе творы спалучалі элементы як рэлігійнай літаратуры (напрыклад, тэматыку, цытаты, алюзіі), так і свецкай (напрыклад, простамоўныя, прастанародныя, фальклорныя элементы ў мове і стылістыцы). Даследчыкі адзначаюць, што такія творы былі больш вольнымі паводле сваіх фармальных паказчыкаў [Лихачев 1986, 80]. Жанры (б-д) можна акрэсліць як патрыстыку; да тлумачэння Св. Пісьма (г) адносяцца тэксты кшталту тлумачальных Псалтыроў і Евангелляў, але не гамілійныя Евангеллі, якія ўваходзяць у (ё). Як бачна, нават такі больш дэталёвы падзел не пазбаўлены некаторых фармальных праблем (тэксты аднолькавага генезісу аднесены да розных жанраў: напрыклад, чытальныя, службовыя, тлумачальныя і гамілійныя Евангеллі). У выніку, жанравая класіфікацыя застаецца ўсё ж даволі прыблізнай і схематычнай, паколькі не

здольна ўлічыць жанравага сінкрэтызму або жанравай разнастайнасці многіх твораў царкоўнай літаратуры.

Відаць, рэлігійнае пісьменства блізкае да нейкай фузійнай множнасці – сукупнасці без выразнай акрэсленасці сваіх межаў, як унутры, так і звонку. Унутры многія кампаненты гэтай сукупнасці належаць розным падмножнасцям, што існуюць у ёй (ім можна прыпісаць значэнне «жанры» ці «паджанры»), звонку кампаненты могуць належаць і іншым множнасцям (напрыклад, свецкай літаратуры), мяжа з якімі таксама невыразная. У складзе рэлігійнага пісьменства вылучаецца ядро – гэта найбольш шанаваныя ці ўзорныя тэксты, чыя прыналежнасць да множнасці бясспрэчная (ці амаль бясспрэчная), і астатнія перыферыя, якую ўтвараюць больш дробныя падмножнасці, чыя прыналежнасць да рэлігійнага пісьменства менш бясспрэчная (а часам і спрэчная). Гэтай множнасці «рэлігійнае пісьменства» ўласцівыя іерархічныя адносіны: ядро пануе над перыферыяй і ўплывае на яе. Таму элементам (тэкстам) такой множнасці могуць быць прыпісаныя пэўныя рангі, якія вызначаюць ступень сакральнасці ці блізкасць да ядра. Гэта значыць, што класіфікацыя элементаў у межах дадзенай фузійнай множнасці «рэлігійнае пісьменства» апыёрна не можа быць закончанай і дакладнай; падвышэнне ступені дакладнасці можа быць дасягнута толькі за кошт выкарыстання дадатковых параметраў і характарыстык ці звяртання да шматварыянтнай класіфікацыі, або шляхам абмежавання яе канчатковага выніку.

Літаратура

- Великие Минеи Чети, собранные Всероссийским митрополитом Макарием. Т. 1: Сентябрь, дни 1–13, 1868, С.-Петербург, ред. П. Савваитов; Археологическая комиссия (Памятники славяно-русской письменности).*
- Водовозов Н. В., 1972, *История древней русской литературы*, Москва.
- Гудзий Н. К., 1966, *История древней русской литературы*, Москва.
- Дурново Н. Н., 1960, *Введение в историю русского языка*, Москва.
- Еремин И. П., 1966, *Литература Древней Руси: (Этюды и характеристики)*. Москва; Ленинград.
- Историческое обозрение богослужебных книг Греко-Российской Церкви*, 1836, Киев.
- Клімаў І. П., 2010, *Старажытная беларуская літаратура XI–XVI стст.: Эпохі і постаці*, Мінск.
- Кусков В. В., 1977, *История древнерусской литературы*, Москва.

- Левшун Л. В., 2001, *История восточнославянского книжного слова XI–XVII вв.*, Минск.
- Лихачев Д. С., 1986, *Исследования по древнерусской литературе*, отв. ред. О. В. Творогов, Ленинград.
- Мельнікаў А. А., 2005, *Гісторыя беларускай літаратуры: Перыядызацыя і спецыфіка*, [у:] Мельнікаў А. А., *З неапублікавай спадчыны: Манаграфіі, артыкулы, вершы, матэрыялы навуковай канферэнцыі, успаміны сучаснікаў*, навук. рэд. В. А. Чамярыцкі, Мінск, с. 381–467.
- Мечковская Н. Б., 1998, *Язык и религия: Лекции по филологии и истории религий*, Москва.
- Мещерский Н. А., 1978, *Источники и состав древней славяно-русской переводной письменности IX–XV веков*, Ленинград.
- Москаленко А. А., 1962, *До походження української писемної і писемно-літературної мови*, “Праці Одеського державного університету” (Т. 152). Серія філологічних наук. Вип. 15: Питання слов’янської філології: Мовознавство, Одеса, с. 97–111.
- Никольский К., 1858, *Обозрение богослужебных книг Православной Российской Церкви по отношению их к Церковному уставу*, С.-Петербург.
- Розов Н. Н., 1977, *Книга Древней Руси XI–XIV вв.*, Москва.
- Темчин С. Ю., 2009, *Функционирование русской мовы и иерархия церковных текстов*, “Studia Russica”, т. 23, с. 226–234.
- Толстой Н. И., 1988, *История и структура славянских литературных языков*, Москва.
- Allatius L. 1646, *De libris et rebus ecclesiasticis Graecorum, dissertationes et observationes variae*, Parisii.
- Issatschenko A., 1980, *Geschichte der russischen Sprache. Bd. 1: Von den Anfängen bis zum Ende des 17. Jahrhundert*, Heildelberg.

TOWARDS THE GENRE CLASSIFICATION IN ANCIENT RELIGIOUS WRITING OF THE EASTERN SLAVS

S U M M A R Y

The different genre classifications known in the special literature (including own classification of author) are examined. As a result, it is marked that all such attempts are unperfect, what, presumably, due to the nature of religious writing itself, which, most likely, is a fuzzy set with multilevel connections of components, which prevents a clear and unambiguous classification.